

foKkuoknh | kfgfR; d % v. .kk HkkÅ | kBs

i k- MKW ckcg ko y{e. kj ko ?kk; kG

इंदिरा गांधी वरिष्ठ महाविद्यालय, सिडको, नांदेड

i Lrkouk

अण्णा भाऊ साठे हे समाज परिवर्तनवादी साहित्यिक होते. त्यांच्या समाज लेखन परिवर्तनामुळे भारतच नव्हे तर पाकिस्तान चमात्य राष्ट्र सुद्धा व्यापली होती. अण्णा भाऊ साठे यांच्या लेखनाची धार आक्रमक होती म्हणूनच त्यांचे लेखन वाचून प्रत्येक माणूस त्यांच्या विचाराचा पाईक होत असत. कारण अण्णा भाऊ साठे लेखन हे वास्तवाला धरूनच असत. आपल्या साहित्यातून त्यांनी अंधश्रद्धा, रूढी आणि नासक्या परंपरा यावर ते जोरदार प्रहार करीत असत. अण्णा भाऊ साठे म्हणत असत की, "मला कल्पिकतेचे पंख लावून लिहिता येत नाही मी जे जीवन जगलो आणि अनुभवलो याचेच यथार्थ द" नि मी माःया साहित्यात केले आहे."

अण्णा भाऊ साठे यांचा कामगार, मजूर, वंचित घटकांवर प्रचंड वि" वास होता ते म्हणत असत की, ही माणसे स्वतः उपासपोटी राहून इतरांना जगवतात यांच्या श्रम" ाक्तीवर माझा वि" वास आहे. मुंबई येथे 1958 साली दलित साहित्य संमेलन संपन्न झाले त्या साहित्य संमेलनाचे उदघाटक म्हणून अण्णा भाऊ साठे यांना बोलावण्यांत आले. दलित साहित्य संमेलनामध्ये अण्णा भाऊ साठे यांनी दलित, वंचित, कष्टकरी आणि कामगार वर्गांच्या व्यथा मांडून कामगारांच्या अनेक प्र" नांना वाचा फोडली. हिंदू धर्मातील अनिष्ट, रूढी, प्रथा आणि परंपरा यावर कडाडून विरोध केलेला आहे. अण्णा भाऊ साठे आधुनिक आणि विज्ञानवादी विचारसरणीचे असल्यामुळे ते प्रत्येक कार्य विचार करूनच करीत असत. अण्णा भाऊ साठे यांनी दलित साहित्य संमेलनात विज्ञानवादी संदे" ा देतांना म्हणाले, "हे जग, ही पृथ्वी भोशाच्या मस्तकावर तरलेली नसून ती दलितांच्या, कष्टक-यांच्या तळहातावर तरलेली आहे."

I kfgfR; d v. .kk HkkÅ | kBs

संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीमध्ये अण्णा भाऊ साठे यांचे योगदान अत्यंत महत्वाचे मानले जाते. महाराष्ट्रातील गरीब, कष्टकरी, कामगार यांच्या चळवळीत आणि संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीत अण्णा भाऊ साठे यांना अमर भोख, दत्ता गव्हाणकर यांचे मोलाचे सहकार्य लाभले. अण्णा भाऊ साठे हे कथाकार, कादंबरीकार आणि भाहीर म्हणून दे" ा विदे" ात जनतेला परिचित होते. भाळेची पायरी निटपणे न चढलेल्या अण्णा भाऊ साठे यांचे लेखन मात्र आत्मप्रत्ययी असे आहे. दलित, कष्टकरी, मजूर, कामगार यांच्या जीवनाचे प्रत्ययकारी चित्रण हाच अण्णा भाऊ साठे यांच्या लेखनाचा मुख्य हेतू होता. अण्णा भाऊ साठे यांचा 1936 पासून साम्यवादी चळवळी" ि संबंध आलेला होता. अण्णा भाऊ

साठे हे कम्युनिश्ट विचारसरणीचे होते. अण्णा भाऊ साठे हे सामाजिक बांधिलकी मानणारे साहित्यिक होते त्यांच्या मते, साहित्य हे समाज परिवर्तनाचे भास्त्र आहे. दलित, कश्टकरी, मजूर, कामगार या मानसांच्या जीवन व्यथे” णि चाललेली झूज हे त्यांचे मूलतत्त्व होते. इ.स. 1949 ते 1969 या कालावधीत अण्णा भाऊ साठे यांनी समाजाच्या समस्या पाहून विविध अंगांनी लेखन करून साहित्य क्षेत्रात एक वेगळाच ठसा उमटविलेला आहे.

l kfgfR; d v. .kk HkkÅ l kBs ; kps dknæjh foUo

अण्णा भाऊ साठे यांनी ज्वलंत आणि वास्तववादी विशयावर कादंबरी लेखन करून समाज जागृतीसाठी महत्वाचे कार्य केलेले आहे. त्यांची लेखन कार्य अत्यंत आक्रमक होती अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या कादंबरी लेखनातून गरीब, वंचित, कामगार, मजूर यांना नायक बनविण्याचा आटोकाट प्रयत्न केल्याचे स्पश्ट दिसून येते.

“वारणेच्या खो-यात ” ही अण्णा भाऊ साठे यांनी अत्यंत महत्वाची कादंबरी होय. ही कादंबरी लढावू माणसांची आहे या या कादंबरीतील नायक अति” णय देखना आहे तसेच त्यांच्याकडे वास्तववादी जीवनदृश्टी आहे. वारणेच्या खो-यात प्रतिसरकार स्थापन करणा-या हिंदूरावाची कथा या कादंबरीत चित्रित केलेली आहे.

“चित्रा” ही कादंबरी अण्णा भाऊ साठे यांची वास्तववादी कादंबरी आहे. या कादंबरीमध्ये स्त्री भावनांची कदर केलेली आहे. घरात कुणीही कर्ता पुरुश नसल्यामुळे अब्रू सांभाळणे कसे अवघड होते अ” णिच अवस्था चित्राची होत असते. चित्राची अब्रू वाचविण्यासाठी आईची तळमळ जीवाला चटका लावून जाते. हलाकीच्या परिस्थितीमध्ये चित्राला वे” येचे जीवन जगावे लागते. वासनेपुढे नातीगोती विसरून माणसं क” णि हैवान होतात आणि कसा गैरफायदा घेतात याचेही चित्रण अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या कादंबरीत मांडले आहे.

“मास्तर” या कादंबरीमध्ये मास्तर तुरुंगात जातो आणि आपली सुटका होणार नाही या विवेचनात राहत असतांना त्याची अचानक तुरुंगातून सुटका होते पण घरी आल्यानंतर मास्तराच्या पत्नीचे दुस-यासोबत लग्न लावून देण्यांत येते मनाला चटका लावणारी ही कादंबरी आहे.

“फुल पाखरू” या कादंबरीत नायिका रोहिणी हिला आपल्याच जवळच्या नातेवाईकांनी वे” या कसे बनवितात याचे यथार्थ चित्रण अण्णा भाऊ साठे यांनी मांडले आहे. वे” या असूनही राजा नावाचा नायक रोहिणी सोबत लग्न करण्यांसाठी तयार होतो.

“फकिरा” फकिराची कैफियत सादर करतांना अण्णा भाऊ साठे म्हणतात, प्रतिभा, कल्पकता आणि वास्तवता यांचे अन्योन्य संबंध द” विवितांना अण्णा भाऊ साठे म्हणतात, प्रतिभेला सत्याचे, जीवनाचे द” णि नसेल तर प्रतिभा अनुभूती वगैरे भाब्द निरर्थक आहेत असा माझा अनुभव आहे कारण सत्याला जीवनाचा आधार नसला की प्रतिभा अंधारातील आर” णाप्रमाणे निरूपयोगी ठरते मग कितीही प्रयत्न केले

तर त्यात प्रतिबिंब दिसत नाही म्हणून अणा भाऊ साठे कठोर वास्तव जीवनास ते समोर गेले त्यांच्याकडे वास्तव जीवनानुभवांच्या कथा, व्यथांचा, वेदनांचा, जिद्ध आणि जीवनाच्या आघाडीवर अथक लढणा-या दलित कष्टक-यांच्या हरघडीचा भरपूर साठा होता.

“फकिरा” ही कादंबरी फकिराच्या पराक्रमाची, भौर्याची गाथा यातून मांडलेली आहे. ही कादंबरी अण्णा भाऊ साठे यांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या झुंजार लेखणीला अर्पण केलेली आहे. या कादंबरीत अस्पृ” यांच्या वाटयाला आलेली अवहेलना , गुलामी, अपमान नाकारून त्याविरुद्ध बंड करून पेटून उठणारा नायक फकिरा या कादंबरीत दिसून येतो. तसेच दुश्काळ, साथ रोग आणि उपासमारी होणा-या माणसांना जगविण्यासाठी ब्रिटि” तांचा खजाना लूटून गोरगरिबांना वाटप करण्यांचे कार्य फकिरा करीत असतो यातून पोटाची भूक भागविली जाते.

“आवडी” ही नायिका प्रधान कादंबरी आहे. तत्कालिन कालावधीमध्ये स्त्रीयांना समान दर्जा नव्हताच हा दर्जा प्राप्त करण्यांसाठी आवडी संघर्ष करते. सुरुवातीला आवडीचा संघर्ष कुटूंबामध्येच होतो याच दरम्यान आवडीची धनाजी या तरुणा” णी मैत्री होते आणि दोघांमध्ये प्रेम होते. धनाजी हा तरुण खालच्या जातीचा समजला जातो त्यामुळे त्यांचा अधिक छळ होतो परंतु प्रेमात धर्म, जात, व” णी, भेद असूच भाकत नाही हाच विचार अण्णा भाऊ साठे यांनी या कादंबरीतून व्यक्त केलेला आहे.

“वारणेचा वाघ” या कादंबरीत परकीय जुलमी सत्तेला जेरीस आणणारा सत्तू भोसले सळो की पळो करून सोडतो. तसेच “चिखलातील कमळ” या कादंबरीमध्ये अण्णा भाऊ साठे यांनी वाघ्या मुरळी प्रथेचे द” णी घडवून अंधश्रद्धेपोटी स्त्रीला कसे दुःख भोगावे लागते याचे चित्रण केले आहे. “माकडीचा माळ” ही कादंबरी भटक्या जमाती, भिकारी लोकांचे जीवन चित्र रेखाटणारी कादंबरी होय.

अण्णा भाऊ साठे यांचे कादंबरी वि” व प्रचंड मोठे आहे. यामध्ये वैर, गुलाम, चंदन, मंगला, समरंगा, पाझर, अलगुज, कुरूप, तारा, मूर्ती, अग्निदिव्य, मयुरा, धुंद, चिखलातील कमळ, केवडयाच कणीस, रूपा, आघात, आग, रत्ना, अहंकार, रानबोका, डोळे मोडीत राधा चाले, संघर्ष, रानगंगा, जीवंत काडतूस, ठासलेल्या बंदूका, रानबोका आणि सैरसोबत इत्यादी कादंबरीतून वास्तव जीवनाचे चित्रण करून समाज जागृतीचे कार्य त्यांनी केले आहे.

I kfgfR; d v. .kk HkkÅ I kBs ; kps dFkkI xg

साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे यांनी अनेक कथासंग्रहाचे लेखन करून मराठी जगताला एक महान देणगी दिलेली आहे. प्रत्येक कथांमधून अण्णा भाऊ साठे यांनी स्वतःला जे अनुभव आले आणि इतरांचे अनुभव कथन ऐकून त्यांनी वास्तव कथा लिहिलेल्या आहेत. “खुळवाडी” साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे यांचा 1957 मध्ये प्रका” णीत झालेला पहिला कथासंग्रह होय. यामध्ये चंद्रा नावांची नायिका डोळयासमोर ठेवून स्त्री भावनांची कदर केलेली आहे. त्यानंतर त्यांनी 1960 मध्ये बरबाद्या कंजारी, कृष्णकाठच्या कथा, चिराग नगरातील भूत, ठासलेल्या बंदूका, निखारा, भूताचा मळा, रानवेली, मोरक्या, वणव्याची

काडी, राम-रावण युद्ध, आबी, गजाआड, गु-हाळ, नवती, पिसाळलेला माणूस, फरारी, भानामती, उपकाराची फेड, कोंबडीचोर, जिवंत काडतूस, बंडवाला, मरिआईचा गाडा, टिळा, बिलवरी, काडीमोड, अ” पा अनेक कथा लेखन करून कथा वि” वात एक वेगळा ठसा उमटविलेला आहे. त्यांच्या कथेचे अनुवाद हिंदी, सिंधी, बंगाली, मल्याळम अ” पा भारतीय भाशांमध्ये झाले आहेत तसेच पा” चमात्य भाशांमध्येही अनुवाद झालेले आहेत.

I kfgfR; d v. .kk HkkÅ I kBs ; kps ukVds@rek”kk

तत्कालीन परिस्थितीमध्ये महाराष्ट्रात नाटकांना वि” शेष असे महत्त्व होते. कारण नाटकांच्या माध्यमातून लोकांना जागृत करता येत होते म्हणून अण्णा भाऊ साठे यांनी अत्यंत ज्वलंत विशयावर इनामदार, पेंग्याचे लगीन आणि सुलतान या नाटकांचे लेखन करून प्रका” णत केले.

तमा” णमध्ये अकलेची गोश्ट, खाप-या चोर, कलंत्री, बिलंदर बुडवे, बेकायदे” णर, भोटजीचं इलेव” णन, पुढारी मिळाला, मूक मिरवणूक, माझी मुंबई, दे” णभक्त घोटाळे, दुश्काळात तेरावा, निवडणुकीतील घोटाळे, लोकमंत्र्याचा दौरा, पेंग्यांचे लगीन इत्यादी तमा” णमधून समाज जीवनाचे वास्तव द” णन त्यांनी घडविले आहे.

i pkl o. kl

साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे यांना र” णयात जाण्याचा बहुमान मिळाला आहे. “इण्डोसोविएत कल्चर” संस्थेने र” णयाला पाठविले होते. तेथे गेल्यानंतर अण्णा भाऊ साठे यांना भारतासारखे दारिद्रय, जातीयवाद, भांडवलदारांकडून भोशण, कामगार पिळवणूक, भूक, दारिद्रय आणि अज्ञान कुठेच दिसली नाही.

i fl) i kskMs

साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे यांचे पोवाडे अत्यंत गाजत होते. नानकीन नगरापुढे, स्टॅलिन ग्राडचा पोवाडा, बर्लिनचा पोवाडा, बंगालची हाक, पंजाब-दिल्लीचा दंगा, तेलंगणचा संग्राम, महाराष्ट्राची परंपरा, अमळनेरचा अमर हुतात्मे, मुंबईचा कामगार, काळयाबाजारचा पोवाडा इत्यादी.

I kfgfR; d v. .kk HkkÅ I kBs ; kps dknæjhohjhy fp=i V

साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील वास्तव पाहून त्यावर चित्रपट काढावे अ” णी अनेकांची भावना होती म्हणूनच वैजयंता, टिळा लावते मी रक्ताचा, डोंगरची मैना, मुरळी मल्हारी रायाची, वारणेचा वाघ, अ” णी ही साता-याची त-हा आणि फकिरा या चित्रपटाची निर्मिती झालेली आहे. वैजयंता, वारणेचा वाघ, अ” णी ही साता-याची त-हा या चित्रपटास राश्ट्रीय, राज्य पुरस्कार देवून गौरविण्यांत आलेले आहे.

निष्कर्ष

साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे हे कथाकार, कादंबरीकार आणि लोक” ढाहीर म्हणून सुपरिचित आहेत. त्यांच्या कथा, कादंबरीतील पात्र काल्पनिक नसून यथार्थ जीवनाचे द” ढिन घडवितात. साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे अंधश्रद्धा, प्राचीन रूढी परंपरा, यांना वेळोवेळी लाथाडले आहे. अण्णा भाऊ साठे यांनी दलित साहित्य संमेलनात विज्ञानवादी संदे” ढा देतांना म्हणाले, “हे जग, ही पृथ्वी भोशाच्या मस्तकावर तरलेली नसून ती दलितांच्या, कश्टक-यांच्या तळहातावर तरलेली आहे.” साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे आपल्या कथा, कादंबरी, लोकनाटय, तमा” ढा इत्यादींमधून सामाजिक विशमतेवर प्रहार करीत जग बदलण्याची आणि समाज परिवर्तनासाठी संघर्शाचा प्रभावी मार्ग दाखविलेला आहे.

References

- 1 डॉ. पी. विठ्ठल डॉ. राजे” वर दुडूकनाळे, जनवादी साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे, डायमंड पब्लिके” ढन्स, पुणे.
- 2 बाबुराव गुरव, साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे, लोकवाडःमय गृह, मुंबई.
- 3 डॉ. नरेद्र मारवाडे, साहित्य सम्राट अण्णा भाऊ साठे, लोकसाहित्य प्रका” ढन, औरंगाबाद.
- 4 डॉ. सदा क-हाडे, अण्णा भाऊ साठः व्यक्तित्व आणि कृतित्व, लोकसाहित्य प्रका” ढन, औरंगाबाद.
- 5 प्रा. डॉ. विठ्ठल भंडारे, अण्णा भाऊ साठे व समाज परिवर्तन, अस्मिता प्रका” ढन नागपूर.
- 6 नानासाहेब कठाळे, अण्णा भाऊ साठे जीवन आणि साहित्य, अण्णा भाऊ साठे साहित्य प्रका” ढन मंच, नागपूर.
- 7 साहित्यरत्न लोक” ढाहीर अण्णा भाऊ साठे निवडक वाडःमय(कादंबरी खंड-1) साहित्यरत्न लोक” ढाहीर अण्णा भाऊ साठे चरित्र साधने प्रका” ढन समिती, महाराष्ट्र भासन, मुंबई.